

ZBIGNIEW MŁYNARCZYK

UDZIAŁ CZYNNIKA SPOŁECZNEGO W POSTĘPOWANIU KARNYM WYKONAWCZYM

Każde przestępstwo jest faktem, który narusza bezpośrednio lub pośrednio zarówno interesy indywidualne, jak i interesy całego społeczeństwa; przedstawiciele społeczeństwa powinni więc mieć zagwarantowaną możliwość udziału w realizacji kar i innych środków represyjno-wychowawczych będących reakcją na fakt przestępstwa.

Udział czynnika społecznego w wykonywaniu kary, tak samo zresztą jak i w całym postępowaniu karnym, zależy od wielu czynników, a przede wszystkim od klimatu politycznego sprzyjającego aktywności społecznej w ogóle, od społecznego zapotrzebowania na określoną instytucję, od prawidłowości jej normatywnego uregulowania oraz od umiejętnego i sprawnego jej stosowania w praktyce.

Ustanowienie ustroju socjalistycznego stworzyło w naszym kraju sprzyjające warunki szerokiego udziału społeczeństwa w realizacji zadań procesu karnego. Udział ten kształtuje nie tylko klasowe oblicze i demokratyczny charakter wymiaru sprawiedliwości, ale jednocześnie wzmacnia społeczny nadzór nad przestrzeganiem praworządności i zwiększa efektywność stosowanych środków wychowawczych. Obowiązujące od 1970 r. kodyfikacje wprowadziły instytucje zapewniające ten udział (poręczenie społeczne, dozór, nadzór, oddziaływanie na osoby odbywające karę ograniczenia wolności), przy czym niektóre z nich stanowią zupełnie *novum* w systemie prawnym.

Udział czynnika społecznego w znacznym stopniu warunkuje prawidłowy przebieg resocjalizacji, który ujmować należy w dwóch płaszczyznach, a mianowicie:

- 1) jako oddziaływanie w kierunku kształcenia społecznie pożądanej postawy sprawcy przestępstwa,
- 2) jako działanie adresowane do całego społeczeństwa wykazujące, że przestępstwo spotyka się z dezaprobatą społeczną i pociąga za sobą ujemne skutki dla sprawcy.

Udział ten jest szczególnie widoczny w wykonywaniu kar nie związanych z pozbawieniem wolności, a więc kary ograniczenia wolności, kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania,, a nadto przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego, które nie jest ani karą, ani skazaniem.

Bardzo istotną formą tego udziału jest poręczenie społeczne. Stanowi ono przykład mobilizacji społeczeństwa do walki z przestępczością i do jego współdziałania z aparatem państwowym w zakresie resocjalizacji osób, które znalazły się w konflikcie z prawem karnym. Jest ono jednocześnie doniosłym rozwiązaniem prawnym i politycznym w zakresie kształtowania stosunków międzyludzkich, opartym na zainteresowaniu środowiska osobą oskarżonego i potrzebą skutecznego oddziaływania na jego przyszłe zachowanie. Jego celem jest zastępowanie państwowego prawa karania środkami oddziaływania wychowawczego.

Istota poręczenia społecznego polega na zapewnieniu podjęcia starań, by sprawca przestrzegał porządku prawnego, a zwłaszcza by nie popełnił przestępstwa. Poręczenia może udzielać organizacja społeczna, do której sprawca należy, lub kolektyw, w którym pracuje, odbywa służbę albo się uczy, jak również osoba godna zaufania. Zasadniczym walorem poręczenia jest jego gwarancyjny charakter, co wynika z zobowiązania się poręczyciela, że dopełni wszelkich starań, aby zachowanie sprawcy było poprawne, zgodne z zasadami współżycia społecznego. Drugim istotnym walorem poręczenia jest jego cel wychowawczy, który ma przyczynić się do osiągnięcia reedukacji i resocjalizacji sprawcy przestępstwa.

Poręczenie społeczne może być wykorzystywane w kilku kierunkach. Obowiązujące przepisy przewidują możliwość stosowania go w następujących sytuacjach:

- jako środek zapobiegawczy, zwłaszcza zamiast tymczasowego aresztowania,
- w razie warunkowego umorzenia postępowania karnego (przygotowawczego lub przed sądem),
- w związku z warunkowym zawieszeniem wykonania orzeczonej kary pozbawienia wolności lub warunkowym przedterminowym zwolnieniem,
- w związku z ułaskawieniem.

Instytucją, w której udział czynnika społecznego jest bardzo żywy, jest warunkowe umorzenie postępowania karnego. Warunkowe umorzenie postępowania jest — jak wiadomo — nowym rozwiązaniem w polskim prawie karnym; służy pogłębianiu indywidualizacji odpowiedzialności karnej oraz sprzyja resocjalizacji sprawców drobnych przestępstw, umożliwiając znaczne ograniczenie stosowania przez sądy krótkoterminowych kar pozbawienia wolności oraz zastępowanie, tych kar środkami oddziaływania wychowawczego.

Warunkowe umorzenie postępowania polega na warunkowym odstą-

pieniu od stosowania wobec sprawcy występku, zagrożonego karami nie wyższymi niż określone w art. 27 § 2 k.k. lub w art. 292 § 3 k.k., środków represji karnej z możliwością zastąpienia ich środkami oddziaływania wychowawczego przewidzianymi w art. 28 k.k. Do orzekania o warunkowym umorzeniu postępowania karnego są uprawnieni: prokurator w postępowaniu przygotowawczym oraz sąd po wniesieniu aktu oskarżenia. Analiza danych statystycznych dotyczących stosowania tej instytucji wyraźnie wskazuje, że znaczną większość decyzji w tym przedmiocie podejmują prokuratorzy. Przykładowo można podać, że prokuratorzy umorzyli warunkowo postępowanie karne w 1972 r. w stosunku do 42 816 osób i w 1977 r. wobec 24 075 osób¹, natomiast sądy w tych samych latach w sprawach z oskarżenia publicznego umorzyły warunkowo postępowania wobec 3 407 i 1 902 osób. Jest to prawidłowa praktyka, bowiem z charakteru, celów i funkcji warunkowego umorzenia postępowania wynika, że instytucja ta powinna mieć zastosowanie z reguły we wczesnych stadiach postępowania, a więc przede wszystkim w postępowaniu przygotowawczym.

Warunkowe umorzenie można uzależnić od poręczenia. Takie uzależnienie jest celowe zwłaszcza w przypadkach, gdy istnieje podstawa do przypuszczenia, że potrzebne jest podjęcie starań ze strony otoczenia sprawcy, aby przestrzegał on porządku prawnego i nie wszedł w kolizję z prawem. Starania poręczyciela powinny wyrażać się w udzielaniu podejrzанemu rad, wywieraniu na niego wychowawczego wpływu, kształtowaniu w nim społecznie pożądanych postaw². Na sprawcę przestępstwa można nałożyć różne obowiązki, a zwłaszcza zobowiązać go do: naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem, przeproszenia pokrzywdzonego, wykonania określonych prac lub świadczeń na cele społeczne. Stosując warunkowe umorzenie postępowania w stosunku do żołnierzy można ponadto zwrócić się do właściwego dowódcy o wymierzenie kary przewidzianej w wojskowych przepisach dyscyplinarnych.

Warunkowe umorzenie następuje na okres próby, który trwa od roku do dwóch lat. Poręczenie jest szczególnym zabezpieczeniem prawidłowości przebiegu okresu próby. Obowiązkiem organizacji, zespołu lub osoby udzielającej poręczenia jest interesowanie się postępowaniem sprawcy w okresie próby i wychowawcze oddziaływanie na niego z peł-

¹ Znaczne zmniejszenie się liczby warunkowych umorzeń w 1977 r. miało bezpośredni związek ze stosowaniem przepisów dekretu o amnestii z 19 lipca 1977 r.

² Warto zaznaczyć, że poręczenie po raz pierwszy pojawiło się w naszym prawie karnym w wyniku nowelizacji przepisów ustawy z 1957 r. o warunkowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności. Instytucje poręczenia w wojskowym postępowaniu przygotowawczym zaczęto wprowadzać w formie eksperymentu już w 1962 r.; po wstępnych pozytywnych doświadczeniach ujęto ją w zarządzeniu Naczelnego Prokuratora Wojskowego w dniu 27 listopada 1964 r., a więc na kilka lat przed wejściem w życie nowych kodeksów.

nym rozumieniem znaczenia społecznej funkcji i poczucia odpowiedzialności za jej pomyślne wykonanie.

Obserwuje się ciągły wzrost liczby osób, wobec których prokuratorzy przyjmują poręczenia społeczne przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego. Ilustrują to następujące dane: w 1973 r. poręczenia objęły 20% osób, którym warunkowo umorzono postępowanie, w 1974 r. — 33%, w 1975 r. — 39%, w 1976 r. — 54%, a w 1977 r. — 61%. Marginesowo należy wskazać na występujące niekiedy błędy praktyki polegające na nieprzestrzeganiu przy przyjmowaniu poręczenia istotnych, choć — jak się wydaje — zbytnio sformalizowanych przepisów, nakładających obowiązek dołączenia do wniosku o poręczenie wyciągu z protokołu, zawierającego uchwałę organizacji lub kolektywu o udzieleniu poręczenia. Zdarza się również, że prokuratorzy zadowolają się w tym zakresie samym wnioskiem.

Innym uchybieniem są sporadyczne wypadki podejmowania poręczeń od członków określonych organizacji lub kolektywów nie legitymujących, się posiadaniem dostatecznego uświadomienia prawnego lub nie znających w pełni swoich obowiązków jako poręczycieli.

Na podkreślenie zasługuje wysoka skuteczność i trafność warunkowych umorzeń. Badania przeprowadzone w 1974 r. w czterech województwach wykazały, że tylko 2,4% warunkowo umorzonych postępowań zostało podjętych do dalszego biegu, zaś sprzeciwami zakwestionowano 1,8% decyzji o umorzeniu. Ten stan utrzymuje się nadal; w dalszym ciągu nikły procent osób, którym warunkowo umorzono postępowanie karne, powraca do przestępstwa³.

Można więc powiedzieć, że instytucja warunkowego umorzenia postępowania karnego sprawdziła się w praktyce. Dowodem tego jest to, że w okresie jej obowiązywania (1970 - 1977 r.) organy Prokuratury zastosowały ją do ponad 250 tysięcy osób, co przy wspomnianym nieznacznym odsetku powrotu do przestępstwa oznacza, że około ćwierć miliona obywateli uniknęło karalności sądowej i weszło na drogę uczciwego życia. Trzeba dodać, że w tym okresie sądy orzekły warunkowe umorzenie postępowania wobec około 24 tys. osób. W sumie jest to więc olbrzymi sukces wychowawczy, będący między innymi wynikiem sprawowanych poręczeń.

Duża skuteczność warunkowego umorzenia postępowania w zwalczaniu drobnej przestępczości uzasadnia sformułowanie wniosków de lege ferenda, zmierzających głównie do rozszerzenia możliwości korzystania z niej. W szczególności celowe wydaje się:

³ Oczywiście miarą skuteczności tego rodzaju postanowień nie są wyłącznie niewielkie odsetki podjętych decyzji, bo niewątpliwie zasadnicze znaczenie w tym zakresie ma dyscyplinujący charakter samego okresu próby; niemniej wskazana, wyżej stabilność orzeczeń rzutuje na ich zasadność.

— dopuszczenie możliwości stosowania warunkowego umorzenia postępowania wobec sprawców przestępstw zagrożonych karą pozbawienia wolności nie przekraczającą 5 lat,

— ograniczenie zakazu stosowania warunkowego umorzenia ze względu na uprzednie skazanie sprawcy jedynie do tych wypadków, w których poprzedni wyrok dotyczył przestępstwa umyślnego, a orzeczoną karę stanowiło pozbawienie wolności,

— rozszerzenie katalogu zobowiązań nakładanych w okresie próby na osobę, wobec której postępowanie warunkowo umorzono, biorąc za wzór art. 75 § 2 kk⁴.

Zgodnie z art. 76 § 1 kk sąd może uzależnić warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności od poręczenia organizacji społecznej, instytucji lub osoby godnej zaufania, zapewniających podjęcie starań, by skazany przestrzegał porządku prawnego, a zwłaszcza by nie popełnił przestępstwa.

Zawieszenie wykonania kary następuje na okres próby, który wynosi od 2 do 5 lat. Podejmując decyzję w tym zakresie można nałożyć na oskarżonego obowiązki wymienione w powołanym wyżej art. 75 § 2 kk. Potencjalne możliwości społecznego oddziaływania na sprawców, którym karę warunkowo zawieszono, są znaczne, bowiem odsetek tego rodzaju skazań jest wysoki. Przykładowo można podać, że w 1977 r. spośród 143 017 ogółu skazanych na karę pozbawienia wolności warunkowe zawieszenie jej wykonania orzeczono wobec 46 638 osób.

Szerokie możliwości społecznego oddziaływania na sprawcę istnieją w trakcie wykonywania kary ograniczenia wolności.

Kara ograniczenia wolności, będąca zasadniczą karą nieizolacyjną, polega na powiązaniu dolegliwości wynikającej z ograniczenia sfery wolności osobistej z dolegliwością natury ekonomicznej oraz wartościami, jakie niesie praca wykonywana w kolektywie pracowniczym. Zmierza ona do oddziaływania na sprawcę w kierunku przystosowania go do życia w pełni zgodnego z prawem i normami współżycia społecznego, bez wyłączenia go z nurtu pracy społecznie użytecznej.

Najważniejszym obowiązkiem, związanym z karą ograniczenia wolności, jest wykonywanie przez skazanego pracy wskazanej przez sąd. Obowiązek ten może przybierać jedną z trzech postaci (form):

- 1) nieodpłatnej dozorowanej pracy na cele publiczne,

⁴ Przepis ten — jak wiadomo — dotyczy warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności i daje sądowi możliwość zobowiązania skazanego (któremu zawieszono wykonanie kary) m. in. do wykonywania ciężącego na nim obowiązku łożenia na utrzymanie innej osoby, wykonywania pracy zarobkowej, nauki lub przygotowania do zawodu, powstrzymywania się od nadużywania alkoholu, poddania się leczeniu, powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, innego stosownego postępowania w okresie próby, jeżeli może to zapobiec popełnieniu ponownie przestępstwa.

2) pracy w dotychczasowym miejscu zatrudnienia z rygorem potrącenia części wynagrodzenia za pracę,

3) skierowania do pracy w wyznaczonym uspołecznionym zakładzie pracy z rygorem potrącenia odpowiedniej części wynagrodzenia za pracę.

Orzekanie kary ograniczenia wolności, zwłaszcza w powiązaniu z wykonywaniem nieodpłatnej dozorowanej pracy na cele publiczne, wymaga nie tylko rozumienia roli tej kary w realizacji zadań prawidłowej polityki kryminalnej, lecz także dokładnej orientacji w warunkach, w jakich kara ta będzie wykonywana. Błędem byłoby uznawanie samej pracy za element kary ograniczenia wolności; nie sama praca jest treścią omawianej kary, lecz występujące w niej ograniczenia uprawnień i swobód pracującego w zakresie wyboru samej pracy i miejsca pracy, możliwości zmiany zakładu pracy i wyboru rodzaju pracy, w zakresie płacy i możliwości awansu.

Z roku na rok obserwuje się liczbowy wzrost skazań na karę ograniczenia wolności. W latach 1973, 1975 i 1976 skazania te w liczbach bezwzględnych i procentowo (do ogółu skazanych) przedstawiały się następująco: 13 221 (8,7%), 21 963 (13,6%) i 24 935 (15,6%)⁵. Wzrosła też liczba skazanych, zobowiązanych do nieodpłatnej dozorowanej pracy na cele publiczne. Odnośne liczby w tym zakresie w latach 1973, 1975 i 1976 są następujące: 4 560, 9 010, 11470. Kolegia do Spraw Wykroczeń orzekły w 1976 r. 19 870 kar ograniczenia wolności, co stanowiło 3,2% ogólnej liczby orzeczonych przez kolegia kar.

W praktyce orzekania kary ograniczenia wolności stale dominowała tendencja do stosowania najczęściej tej formy omawianej kary, która związana jest z rygorem potrąceń z wynagrodzenia za pracę. Dopiero w ostatnich 3 latach występują wyraźne trendy zmian wymienionych form ograniczenia wolności. Polegają one na stopniowym zwiększaniu się odsetka kar połączonych z rygorem nieodpłatnej dozorowanej pracy (w okresie od 1974 r. wzrost ten wynosi prawie 15%) oraz na wzrastających odsetkach ograniczenia wolności połączonego ze skierowaniem do pracy (z 6 do 10%). Są to tendencje w pełni prawidłowe.

Wykonanie kary ograniczenia wolności ma na celu kształtowanie społecznie pożądanego postawy skazanego w drodze wykonywania przez niego wyznaczonej mu pracy w warunkach ograniczonej wolności. W fazie wykonania konkretyzuje się istota tej kary, a zwłaszcza ustawowe jej

⁵ Należy tu jednak zaznaczyć, że przytoczone dane nie ilustrują w pełni intensywności stosowania tej kary. Częstotliwość jej orzekania powinna być bowiem oceniana nie na podstawie analizy jej procentowego udziału w ogólnej strukturze wymierzonych kar, lecz wyłącznie w odniesieniu do liczby skazań za te przestępstwa, za które kara ta może być wymierzona (przestępstwa zagrożone karą ograniczenia wolności oraz przestępstwa, do których ma zastosowanie art. 54 kk); analiza dokonana w taki sposób wskazuje że częstotliwość jej orzekania w sprawach o przestępstwa publiczno-skargowe wynosi od ponad 30 do ponad 47%.

zadania w zakresie społecznego oddziaływania, stopnia dolegliwości i roli wychowawczej w stosunku do skazanego. Z tego względu niezwykle ważna jest skuteczność wykonywania kary ograniczenia wolności. Można ją osiągnąć między innymi przez:

— koncentrację wykonywania tej kary na terenie większych skupisk ludności, w jednym lub najwyżej dwóch wytypowanych i odpowiednio przygotowanych zakładach pracy, bądź w wyznaczonym urzędzie gminnym, co ma umożliwić zatrudnienie skazanych w odpowiednio zorganizowanych grupach po godzinach pracy lub też w dniach wolnych od pracy,

— wyznaczenie przez kierownictwo zakładu pracy odpowiedzialnej osoby za organizację wykonywania nieodpłatnej dozorowanej pracy na cele publiczne, która powinna mieć określone obowiązki i znać istotę oraz cele tej kary, w szczególności jej aspekt wychowawczy,

— wyznaczenie przedstawicieli zakładów pracy, a zwłaszcza organizacji społecznych, do sprawowania nadzoru nad wykonywaniem pozostałych postaci kary przez osoby pozostające w stosunku zatrudnienia (art. 34 § 2 i 3 kk).

Powyższe rozwiązania organizacyjne umożliwią zrealizowanie celu nakreślonego przez art. 113 § 2 k.k.w., a mianowicie, że skazany ma obowiązek pracować sumiennie i wydajnie oraz przestrzegać ustalonego organizacją pracy porządku i dyscypliny.

Kolejną ważną formą udziału czynnika społecznego w procesie karnym są dozory nad osobami skazanymi na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania. Zawieszając wykonanie kary, sąd może na okres próby oddać skazanego pod dozór wyznaczonej osoby, instancji lub organizacji społecznej. W wypadku, gdy sprawcą przestępstwa umyślnego jest młodociany, oddanie pod dozór jest obowiązkowe.

U podstaw warunkowego zawieszenia wykonania kary leży pomyślna prognoza, że sprawca mimo niewykonania orzeczonej kary będzie przestrzegał porządku prawnego, a w szczególności, że nie popełni nowego przestępstwa. Prognoza ta wymaga weryfikacji i bieżącej kontroli efektywności. Rolę taką spełnia właśnie dozór, którego zasadniczym celem jest resocjalizacja skazanego w okresie próby. W praktyce zakres stosowania dozoru zależy od charakteru przestępstwa, stopnia demoralizacji sprawcy i jego podatności wychowawczej.

W latach 1974, 1975 i 1976 orzeczono następującą liczbę dozorów nad skazanymi z warunkowym zawieszeniem: 48 984, 52 716 i 52 418, co oznacza, że udział dozorów w skazaniach z warunkowym zawieszeniem stanowił odpowiednio 40,1%, 43,0% i 43,7%. Dozory pełnione są przede wszystkim przez kuratorów sądowych. Wśród ogólnej liczby kuratorów olbrzymią większość (96%) stanowią kuratorzy społeczni, którymi mogą być osoby zasługujące na zaufanie i dające rękojmię należytego wyko-

nywania powierzonych im obowiązków (por. rozporządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 2 IV 1971 r. w sprawie dozoru i nadzoru ochronnego). Społeczna użyteczność dozoru pozostaje w związku z jego efektywnością, która w dużym stopniu zależy od tego, komu powierzono sprawowanie kurateli, Z tego względu poważną sprawą jest trafność wyboru podmiotu mającego sprawować obowiązki kuratora. Oprócz dozoru indywidualnego możliwy jest dozór kolektywny, sprawowany przez instytucje i organizacje społeczne. Ta forma dozoru ma duże perspektywy i możliwości w ustroju socjalistycznym, gdzie oddziaływanie wychowawcze i reedukacyjne na skazanego nie jest możliwe bez szerokiego udziału społeczeństwa.

Czynnik społeczny w formie kurateli społecznej występuje także w postępowaniu w sprawach nieletnich. Sytuację prawną kuratorów nieletnich regulują przepisy rozporządzenia ministra sprawiedliwości z dnia 3 maja 1973 r.⁶ Nakładają one na kuratora między innymi obowiązek sprawowania dozoru nad nieletnim. Dozór kuratora był i jest jednym ze środków wychowawczych, jakie sąd może orzec w stosunku do nieletniego.

Problem przestępczości nieletnich wymaga szczególnej troski i uwagi organów państwowych i organizacji społecznych. Nieletni są sprawcami około 11% ogółu przestępstw, zwłaszcza takich, jak: włamania do obiektów uspołecznionych, rozboje, zgwałcenia. Oznacza to, że mimo funkcjonowania systemu wychowawczego i kształtowania pozytywnych postaw wśród młodzieży nie zdołano w pełni zapobiec wystąpieniu niewielkiego wprawdzie, ale dokuczliwego marginesu społecznego, z istnieniem którego, w naszym ustroju, nie można się zgodzić. Z tego względu niezbędne były przedsięwzięcia zmierzające do zapobiegania społecznemu niedostosowaniu młodzieży. Realizując je kładzie się szczególnie nacisk na udzielanie szeroko pojętej pomocy wychowawczej nieletnim i rodzicom. Struktura stosowanych przez sądy dla nieletnich środków wychowawczych i poprawczych opiera się na słusznej tendencji resocjalizacji nieletnich w ich naturalnym środowisku, przy pomocy wychowawczej kuratorów. Powołane ostatnio sądy rodzinne zajmują się między innymi kompleksowym rozwiązywaniem trudności związanych z nieprzystosowaniem społecznym dzieci i młodzieży, wynikającym z ich sytuacji rodzinnej. Jest to bowiem głównie młodzież wywodząca się z rodzin zdemoralizowanych, stanowiących margines społeczny.

Warto także w tym miejscu wspomnieć o działalności sądów społecznych, powołanych do życia ustawą z dnia 30 marca 1985 r. o sądach społecznych⁷, a także — o społecznych komisjach pojednawczych.

Celem i zadaniem sądów społecznych oraz SKP jest wychowanie

⁶ Dz.U. nr 18 poz. 107.

⁷ Dz.U. nr 13 poz. 92.

człowieka w miejscu jego pracy i w miejscu zamieszkania bazując na autorytecie moralnym i siłach wewnętrznych danego środowiska, bez uciekania się do państwowych środków przymusu — kar podlegających przymusowemu wykonaniu. Opierają się one w swej działalności na wykorzystywaniu powszechnie występującego zjawiska liczenia się jednostki z opinią środowiska, w którym ona pracuje lub zamieszkuje. Powoływane z inicjatywy środowiska sądy społeczne działają w zakładach pracy, zaś społeczne komisje pojednawcze w miastach, osiedlach i wsiach. Sądy społeczne i społeczne komisje pojednawcze rozpatrują sprawy o naruszenie zasad współżycia społecznego lub ładu społecznego, zwłaszcza takich, jak lekceważenie obowiązków względem rodziny lub obowiązków pracowniczych, zakłócenie spokoju i porządku w miejscu pracy lub w miejscu zamieszkania, naruszenie mienia społecznego lub zasad jego ochrony, naruszenie mienia obywateli, spory na tle wspólnego zamieszkania i korzystania ze wspólnych urządzeń, albo na tle stosunków sąsiedzkich na wsi. Przy załatwianiu zatargów i sporów sąd społeczny powinien dążyć przede wszystkim do pojednania stron. Pojednanie stron może nastąpić także przez zawarcie ugody określającej ich wzajemne prawa i obowiązki. W zależności od wyniku rozpatrzenia sprawy sąd społeczny stosuje środki wychowawcze, którymi są: zobowiązanie do przeproszenia pokrzywdzonego, zobowiązanie do naprawienia szkody, upomnienie, nagana, zobowiązanie do wpłaty na cel wskazany przez sąd społeczny sumy do 300 zł.

Obowiązujący kodeks karny (art. 26 § 2), jak i kodeks postępowania karnego (art. 12, art. 436 § 1) uwzględniają w swych przepisach rolę sądów społecznych, pozwalając prokuratorowi i sądowi na przekazywanie niektórych spraw do rozpoznania sądom społecznym. Przykładowo można podać, że prokuratorzy przekazali do rozpoznania sądom społecznym i SKP w 1976 r. 17 361 spraw, zaś w 1977 r. — 20 371 spraw. Obserwacja działalności sądów społecznych dostarcza spostrzeżenie, że pozycja ich, zwłaszcza w dużych przedsiębiorstwach, utrwala się, choć nadal jest to instytucja ciągle rozwojowa. W 1976 r. działało w kraju 6 021 SKP, zaś na koniec 1977 r. już 6 429. Zwiększenie się ich liczby dokonało się przede wszystkim w miastach, gdzie lepsze warunki do rozwoju SKP stworzyła nowa struktura organów samorządu mieszkańców. W mieście SKP znalazły oparcie i pomoc w komitetach osiedlowych, obwodowych i domowych, obejmujących już dzisiaj wszystkie aglomeracje miejskie. O aktywności i skuteczności działania SKP świadczy liczba spraw wpływających do nich oraz o zawartych ugodach i pojednaniach. Otóż o ile w 1976 r. do SKP wpłynęło ogółem 75 tys. spraw, to w 1977 spraw takich wpłynęło 80 281. Ugoda lub pojednaniem zakończyło się około 70% spraw. Rozpoznanie tak znacznej liczby spraw (sięgającej ponad 10% ogółu spraw rozpoznanych przez kolegia do spraw wykroczeń) stanowiło wyraźną pomoc w ugruntowaniu prawidłowego współżycia w środowis-

kach społecznych mieszkańców i eliminowaniu drobnych konfliktów z pogranicza wykroczeń i przestępstwa.

Ważnym elementem działalności SKP jest kierowanie w coraz szerszym zakresie wystąpień do zakładów pracy, wydziałów spraw lokalowych, administracji domów mieszkalnych, poradni przeciwalkoholowych, organów MO, w których — na tle rozpoznawanych spraw — domaga się usunięcia przyczyn i okoliczności sprzyjających naruszeniom prawa i zasad współżycia społecznego (np. w 1971 r. wystąpień takich było 2 400, w 1974 — już 6 700).

Niewątpliwie niekorzystnym zjawiskiem jest tendencja spadkowa, gdy chodzi o wpływ spraw pochodzących bezpośrednio od obywateli, przy jednoczesnym wzroście wpływu spraw przekazywanych przez prokuraturę, sądy, organy MO, kolegia do spraw wykroczeń i inne organy państwowe.

Warunkiem dalszego rozszerzania udziału czynnika społecznego w procesie wykonywania kar i innych środków karnych oraz zapobiegawczo-wychowawczych nie związanych z pozbawieniem wolności są wielopłaszczyznowe poczynania, a zwłaszcza:

- właściwa działalność propagandowa i inspirująca (doprowadzenie do świadomości kierownictw i załóg zakładów pracy, że środowisko pracy jest głównym czynnikiem w resocjalizacji sprawców przestępstw), mająca na celu zwiększenie inicjatywy środowiska sprawcy w zakresie włączenia się do procesu karnego,

- jeszcze większe docenianie roli czynnika społecznego przez sądy i prokuratorów,

- zabezpieczenie efektywności poszczególnych form udziału czynnika społecznego w tej fazie procesu karnego, zwłaszcza przez prowadzenie instruktażu osób wykonujących obowiązki poręczającego, właściwy ich dobór oraz kontrolę przebiegu poręczenia i dozoru,

- rozszerzenie ustawowych ram stosowania warunkowego umorzenia postępowania oraz rozszerzenie katalogu zobowiązań nakładanych w okresie próby,

- preferowanie przez sądy przy orzekaniu kary ograniczenia wolności obowiązku wykonywania nieodpłatnej dozorowanej pracy na cele publiczne oraz dokonanie niezbędnych usprawnień organizacyjnych wykonywania tej pracy. Chodzi tu w szczególności nie tylko o jednolitość wykonywania tej kary orzekanej przez sądy i kolegia do spraw wykroczeń, ale także o ograniczenie przewlekłości postępowania wykonawczego, zwiększenie zaangażowania kierownictw zakładów pracy, związków zawodowych i innych organizacji społecznych w podejmowaniu działań zmierzających do resocjalizacji skazanych na tę karę, a także — do pełnego i skutecznego nadzoru nad całym przebiegiem wykonywania kary ograniczenia wolności, także ze strony terenowych organów administracji państwowej i zakładów pracy (osób wyznaczonych),

— zwiększenie ustawowych możliwości stosowania kary ograniczenia wolności, na przykład przez dopuszczenie w drodze analogii do postulowanego wyżej modelu warunkowego umorzenia postępowania możliwości jej orzekania w alternatywie z karą pozbawienia wolności, której wysokość ustawowego zagrożenia nie przekraczałaby 5 lat,

— aktywizację sądów społecznych, której warunkiem są także nowe rozwiązania ustawodawcze i organizacyjne. Należałoby przede wszystkim rozszerzyć ich uprawnienia przez przekazanie do wyłącznej właściwości np. wykroczeń przeciw mieniu (do określonej wysokości), wykroczeń z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy oraz wszystkich wykroczeń przeciwko porządkowi publicznemu. Regułą też (bez żadnych wyjątków) powinno być rozpatrywanie pojednawcze wszystkich spraw z oskarżenia prywatnego przed ich skierowaniem do postępowania sądowego. Zwiększeniu winien ulec zakres — stosowanych przez sądy społeczne i SKP — środków wychowawczych. Należy też w pełni wykorzystać możliwości kierowania spraw do SKP przez lokalne organizacje społeczne i samorząd mieszkańców, które muszą widzieć w SKP najbliższy, własny instrument oddziaływania na stosunki między ludźmi.

LA PARTICIPATION DE L'AGENT SOCIAL DANS LA PROCEDURE CRIMINELLE

R é s u m é

Les codifications mises en vigueur en 1970 ont créé les institutions qui garantissent la participation de l'agent social dans l'exécution de la peine qui n'est pas liée à la privation de la liberté et d'autres mesures répressives et éducatives.

Le cautionnement social est une forme très importante de cette activité, un bon exemple de la mobilisation de la société dans la lutte contre la criminalité. Elle s'organise elle-même et collabore avec l'appareil de l'état dans la resocialisation des hommes étant en conflit avec la loi. Le rôle de l'agent social est particulièrement important dans le cas de non-lieu conditionnel de la procédure pénale. Ce moyen sert à élargir l'individualisation de la responsabilité pénale; il facilite la resocialisation des auteurs d'infractions peu importantes, sans recours aux peines privatives de liberté, même de courte durée.

Les possibilités de l'influence sociale positive sur les hommes entrés en conflit avec la loi sont assez larges au moment où il s'agit de la peine restrictive de liberté. Il s'agit surtout des cas du travail surveillé, non rénuméré, au profit public. La forme suivante est la surveillance des personnes condamnées à la peine privative de liberté avec sursis de l'exécution. Il y a la possibilité de surveillance individuelle et collective, exécutée par les institutions et les organisations sociales.

Un rôle important dans l'élimination de petits conflits étant à la limite de contravention et d'infraction est joué par des tribunaux sociaux (dans les institutions) et par les commissions de conciliation (dans les villes, les quartiers et à la campagne).